

A polgári lakásigények mélyrepülése

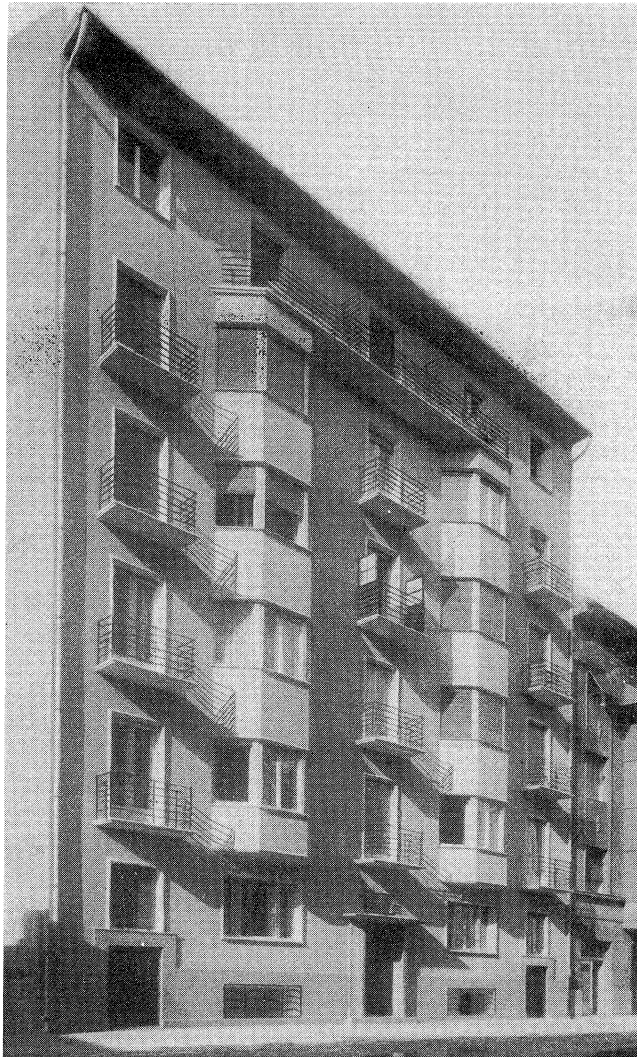
—

az egyszobás cselédszobás lakás

GÁBOR ESZTER

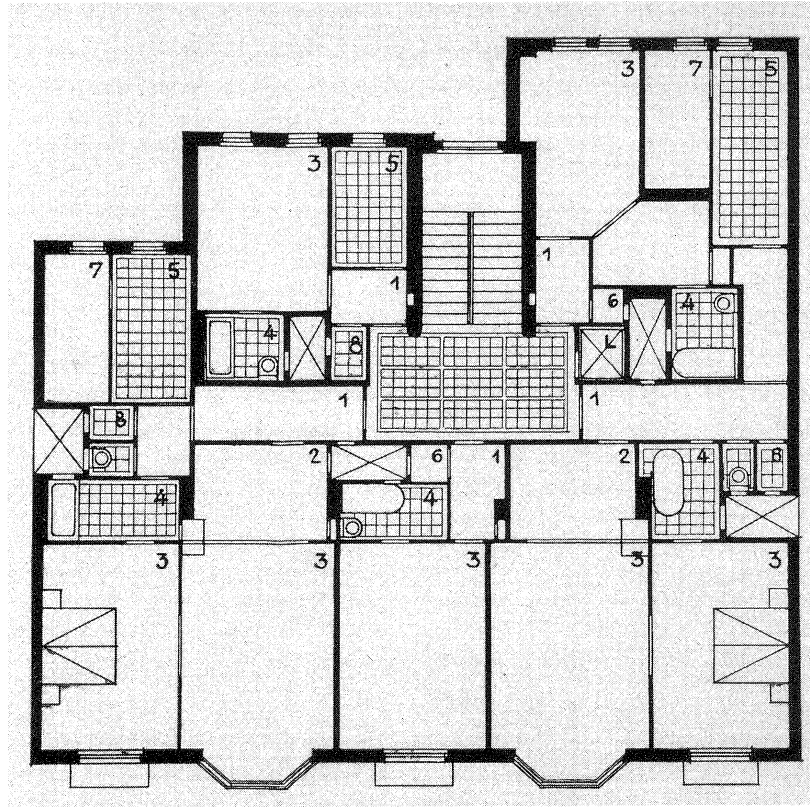
Közismert tény, hogy az első világháború előtt a pesti bérházi lakásállomány jelentősen polarizált volt. Az alsóbb néprétegek, a munkások, napszámosok, de még a kispolgárság szegényebb rétegei is többé vagy kevésbé zsúfolt egyszoba-konyhás lakásban laktak (a lakások száma 1910-ben 77 894 volt, bennük 349 043 ember élt). Az alsóbb középosztály tagjai, kisiparosok, kiskereskedők használhatták a kétszobás lakásokat (számuk 1910-ben 42 587, a bennük lakók száma 207 270). A középosztály tagjai, a hivatalnokok, tanárok, módosabb kisiparosok és kiskereskedők a három-, négy-, ötszobás lakásokat lakták (számuk 1910-ben – az összes típusé összesen – 32 954, a lakók száma 170 030). A nagypolgárság és a szabadfoglalkozású értelmiségiek – amennyiben nem saját házában laktak – foglalták el a hat-, hétszobás lakásokat (számuk 1910-ben – az összes típusé összesen – 2436, lakóik száma 13 871).¹ Szoba-konyhás lakások nagyrészt a külvárosokban, másrészt a belső területek mellékutcaiban épültek. A statisztika szerint a legtöbb a VI. (13 000), a VII. (14 254)

¹ *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve*. XI. évf. 1909–1912. Budapest, 1914. II. Statisztikai évkönyv. 20. old. 16. tábla. A fenti adatok Budapest teljes lakásállományára, tehát nemcsak a bérházi lakásokra vonatkoznak. Az egyszoba-konyhás lakásokat, mint a szegényebb rétegek leggyakrabban használt lakástípusát, külön jeleztük (az egyszobás lakások száma, minden típust véve, 94 739 volt, lakóik száma 402 326). A többi méretnél nem választottuk el a lakásokat a mellékhelyiségek száma szerint.

Barát és Novák: Felka utcai bérház
Tér és Forma 1931

*„A lakásépítést ekkor is a magánvállalkozások
feladatának tekintették ...”*

és a VIII. (14 669) kerületben.² A szoba-konyhás lakások a külterületi bérházak udvari szárnyaiban feküdtek, és általában a függőfolyosóról nyíltak. Elhelyezkedésük a belső területeken is hasonló volt, de ott nagyobb arányban vegyültek a kétszobás lakásokkal. Kétszobás lakások voltak a kül- és belterületen egyaránt: a külterületen a házak jobb fekvésű, utcai frontját foglalták el,

Barát és Novák: Felka utcai bérház alaprajza
Tér és Forma 1931

*„...nincs háromszobás lakás,
mindegyik kislakáshoz épült előszoba
és fürdőszoba, ámde nem
mindegyikhez tartozott konyha...”*

² Figyelembe kell vennünk, hogy ekkor a nevezett kerületek a mainál nagyobb területet foglaltak magukba; a VI. kerülethez tartozott Angyalföld Váci úttól keletre fekvő területe és Zugló az Erzsébet királyné újtól nyugatra. A VII. kerület része volt a mai Zugló az Erzsébet királyné újtól a Kerepesi, illetve az Egressy útig.

a belterületen is részben hasonló pozíciójuk volt. A „jobb házakban” a kétszobás lakások az udvari, míg a nagyobb lakások az utcai frontra kerültek. Háromszobás lakás csak ritkán, kivételesen kapott udvari elhelyezést.

A köztisztviselőtől elvárták, hogy hivatalához méltó körülmények között – legalább háromszobás lakásban – lakjon, és amennyiben nem kapott szolgálati lakást, a megfelelő lakás bérléséhez, fizetése kiegészítéseként, lakáspótlékot is kapott. A háromszobás lakás, mint minimális polgári követelmény, annyira általános volt, hogy Szabóné Nogál Janka (a *Divat-szalon* című lap szerkesztője) *Házi Kincsek* című örökbecsű kötetében a „lefokozott igényű” lakást háromszobásként írta le. Ennél kisebbről nem is beszélt.³ Gyáni Gábor Weis Istvánt idézve írta: „Legalább három szobás lakás... szinte kivétel nélkül szabály volt ahhoz, hogy valakit középosztálybeli embernek tartsanak.”⁴ Természetesnek tekinthetjük tehát, hogy a dualizmus idején épült belterületi bérházak utcai frontjára csak három- vagy annál több szobás lakásokat építettek. A nagy lakásokra vonatkozó keresletet kielégítette a magánvállalkozás. A századfordulón a kislakások túlszűfoaltsága és a hajléktalanság megjelenése miatt a városi és az állami hatóságok úgy ítélték, hogy a kislakásépítések terén – de csak ott – az igények kielégítésébe be kellene avat-

kozniuk. Több kisebb méretű építkezés után Bárczy István polgármestersége idején, 1909–1912 között valósult meg (külföldi bankkölcsön igénybevételeivel) a nagyszabású városi lakásépítési program, amelynek keretében összesen 7500 lakást építettek.⁵ Az új lakások jelentős része egyszoba-konyhás volt, és telepszerűen épített földszintes és egyemeletes bérházakban kapott helyet. Ezekbe szerény anyagi lehetőségű bérlőket, elsősorban ipari munkásokat költöztettek. Ilyen telep épült a Százados úton, a Mihalkovics utcában stb. – a telepek az elmúlt évtizedekben eltűntek. Épültek továbbá többemeletes bérházak is – elsősorban a tisztviselők számára. Voltak közöttük egyszerűbbek a külső területeken, és igényesebbek a város belső területén; ezek szerényebbek voltak ugyan az akkor dívó ún. „bérpalotáknál”, de kielégítették a középrétegek igényeit (például Margit körút 64., Üllői út 119., Üllői út 121. stb.). Ez utóbbi csoportba tartozó házakban kettő-, három- és négyosztós lakások épültek, közülük egyik sem udvari tájolású, és volt fürdőszobájuk is. A tízes évek elején épült többemeletes városi házak ma is állnak, és lakottak.

Az első világháború előtti években oly mértékben evidens volt a polgári, hivatalnoki réteg számára a minimálisan háromszobás lakás, hogy a városi hatóság *kislakás-építési* akciójának keretében építte-

³ Szabóné Nogál Janka: *Házi Kincsek, hasznos ismeretek tára*. Második bővített kiadás. Budapest, 1903. Hornyánszky, 43–44. old.

⁴ Weis István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, 1930. 117. old. Idézi Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten*

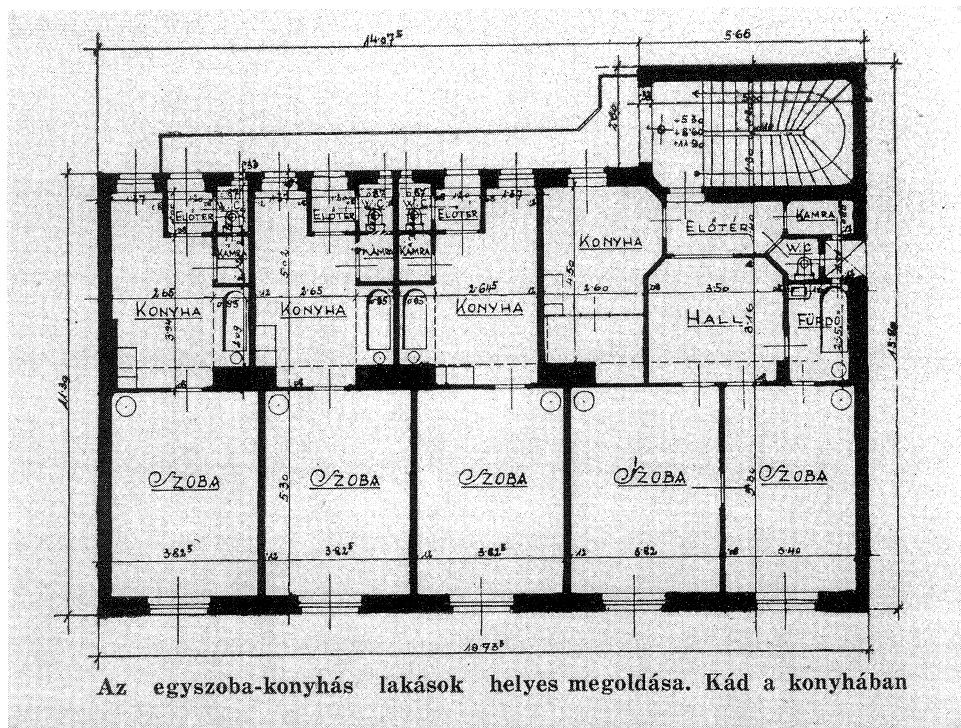
(1870–1940). Budapest, 1999. 153. old.

⁵ Schuler Dezső: *A hajléktalanság kérdése a székesfővárosban*. (Statisztikai közlemények 76. kötet) Budapest, Székesfőváros Statisztikai Hivatala, é.n. 53. old.

Goldmann és Antal: Háromemeletes ház a külső Pannónia utcában
Tér és Forma, 1931

„A kicsi telkekre miniatűr lakásokat kell építeni ...”

Goldmann és Antal: A külső Pannónia utcai
háromemeletes bérház alaprajza
Tér és Forma, 1931

*„Klasszikus szoba-konyhás lakást
a belterületen ekkor már nem
építettek ...”*

tett bérházak 2010 lakásából 286 (14%) háromszobás és 37 (1,8%) négyszobás volt.⁶

A háború után a lakásínség jelentősen növekedett, amihez a háború alatt minimálisra csökkenő építési kedv mellett az elcsatolt területekről beáramló több tízezer főnyi népesség is hozzájárult. A városi és állami hatóságok elsősorban barakktelepek építésével kívántak ezen enyhíteni (pl. Mária Valéria telep), csak másodsorban kislakásos bérházak építésével. A bérházakban létesített 3807 lakásból ekkor 322 (8,5%) volt háromszobás és 24 (0,6%)

⁶ Bolgár Elek: A szociálpolitika. *Városi Szemle* VI. 1913. 1448–1449.; A negyven éves Budapest. Értekezések a városi közigazgatás köréből. *A Városi Szemle* jubiláris száma. Budapest, 1914. 624–625. old.

négyszobás.⁷ Ez a romló arány természetes, hiszen az egykori sajtóból is tudható, hogy sok nagy lakás állt üresen, miközben a kislakásokból nagy volt a hiány. A városi bérházak közül ekkor is a belsőbb területeken fekvőkben épültek a nagyobb lakások. (Pl. a Németvölgyi úton, a Budaörsi úton, a Kisfaludy utcában.)

A lakásépítést ekkor is a magánvállalkozások feladatának tekintették, bár a háború utáni rendkívüli körülmények miatt az építkezések száma nem növekedett a kívánt mértékben, 1923-ig a lakbéremelési tilalom miatt egyáltalán nem, majd az 1923-as adó- és illetékkedvezményi törvény után valamelyest.⁸ A magánépítkezők ekkor még a régi szokásoknak és igényeknek megfelelően nagyméretű lakásokat építettek. (Csak a belmagasságra vonatkozó ideiglenes könnyítéseket használták ki, azaz a nagy lakások 25-30 négyzetméteres szobáit is az ekkor engedélyezett 2,60-2,80 méteres belmagassággal építették.)

Az egész országot megrengető 1929–30-as gazdasági válság természetesen az építőipart is érintette, és a lakásépí-

tés területén lényeges átrendeződést, mondhatni alapvető változásokat hozott.

„1930-ban úgy az állam, mint a főváros kislakásépítő akciója befejezést nyert. Befejeződött akkor, amikor a magánépítő tevékenység produktivitása is csökkent, mert a drága építkezési hitellel termelt új lakások önköltségi bére is jóval meghaladta a lakáskeresők átlagos fizetőképességét.

A régi kötöttforgalmú és az újabban épített szabadrendelkezés alatt álló lakások bérei között fennálló különbségek következtében az a különös helyzet állott elő, hogy ugyanakkor, amikor a kötöttforgalmú és olcsóbérű kislakásokban a lakáshiány egyik jellegzetes tünete, »a laksűrűség növekedése« volt megállapítható, az üresen álló lakások száma is emelkedett. [...] a fővárosban már összesen 1104 (és ebből 486 szoba-konyhás) lakás állt üresen...»⁹

A válság a középosztály gazdasági helyzetét tovább gyengítette. A köztisztviselők fizetését 1932-ben ideiglenes jelleggel nominálisan 12–25 százalékkal, ún. lakáspénzüket (lakbér-hozzájárulást) 8 százalékkal csökkentették.¹⁰ Romsics Ignác összegzése

⁷ Lieber Endre: *Középítkezések Budapesten 1920–1930*. Budapest, 1930. 27–31. old.

⁸ Az 1923. évi XXXIV. Tc. (L: Schuler i. m. 89. old.), a lakások béérének fokozatos felszabadításáról: 1924. évi IV. tc. (uo. 90. old.), a lakások szabad forgalmának visszaállítása: 1300/1933. M.E. rendeletben (uo. 154. old.).

⁹ Schuler i. m. 113–114. old.

¹⁰ *Fővárosi évkönyv az 1933. évre*. Budapest, 1933. 453–457. old. Az évkönyv adatai a fővárosi tisztviselőkre vonatkoznak. A lakáspénzcsoökkentés egységesen 8 százalék volt, a fizetéseket differenciáltan csökkentették: az I. fizetési osztályban (a legmagasabb fizetésűek) 25 százalékkal, a XI. kategóriában 12,2 százalék, a

középső, V. VI. VII. fizetési osztályban 18, 18, illetve 16 százalékkal csökkentették az 1929-ben – a pengő bevezetésekor – megállapított fizetéseket. A középosztály – reméltem – ideiglenes anyagi hanyatlásáról statisztikákkal vetekedően árnyalt, de azoknál sokkal plasztikusabb képet rajzolt Móricz Zsigmond az 1933-ban, a *Pesti Naplóban* folytatásokban megjelent, *Az asszony beleszó!* című regényében. Az Üllői úti bérház lakói között a havi 168 pengő fizetésű, és abból 72 pengőt a egyszobás, alkóvos, konyhás, előszobás udvari lakás bérére fizető, a felmondástól rettegő fiatal újságíró házaspártól a magát és két felnőtt lányát kézimunka-bedolgozásból és szobakiadásból fenntartó egykori ezredesnőtől kezdve a

szerint „...a köz- és magánalkalmazottak keresetei egyaránt 1929-ben tetőztek. A válság alatt jelentősen csökkentek, majd a 30-as évek közepétől ismét emelkedtek. A válság előtti szintet azonban többé nem érték el, és a háború előttinek mindvégig alatta maradtak.”¹¹ A középosztály a változásokat lassan tudomásul vette. 1934-ben, a kifejezetten a középosztály asszonyainak készült háztartási tanácsadó már a kétszobás „korszerű kislakást” ismerteti etalonként, és külön fejezetet szán a régi nagy lakások felosztásának népszerűsítésére.¹²

háromgyermekes miniszteri tanácsos családjáig, akik 500 pengő fizetésből (ez az V. fizetési osztálynak felelt meg) 200 pengőt fizetnek ötszobás lakásukért, elküldték szakácsnőjüket, de így sem telik arra, hogy a nagylányok vendéget hívhassanak vagy új kabátot kapjanak. Mindnyájuknak szinte megoldhatatlan problémát jelent, hogy az ajándékba kapott négy színházjegyet igénybe vegyék, mert a hónap végén, néhány nappal a fizetés előtt, nem tudják honnan előteremteni a villamosjegyre és a ruhatárra valót. (Móricz Zsigmond: *Az asszony beleszó!*. Budapest, 1957. Szépirodalmi Könyvkiadó.) „Nem tudjátok elképzelni egy magasabbrangú tisztviselőnek a helyzetét. A rangot fenn kell tartani s az uram fizetése ma a levonások után – most február elsején is csökkentették hét perccel – és még mit tudom én, milyen levonások: ötszáz pengőt sem kapott az uram elsején. Tessék ebből házbérré fizetni havonta kétszáz pengőt, marad kétszázhatvan. Csak éppen a koszt. Már ruha sincs. Én nem vettem új ruhát két éve. Átalakítgatom a régit. Szerencsére még van anyagom. Nem is én, de azok a szegény gyerekek. Hogy éltünk mi, Istenem, hogy nevelték minket a szüleink és mit tudunk mi nekik adni...” – panaszkodik a tanácsosné. (Uo. 52. old.) „Éppen mindenki arról ugatott, hogy az adók nem folynak be, a kormány nem tudja miből fizesse a tisztviselőket, hogy a vidéki városok csődbe kerültek, hogy a dollár bedöglött. Amerika követi

És valóban megkezdődtek a lakásleválasztások: az Aréna (ma Dózsa György) út 100. számú bérvillában az addig szintenkénti 1-1 lakásból minden szinten négy lakást alakítottak ki: két kétszoba hallosat és két egyszobás garzont,¹³ az Andrassy út 126. számú villában a korábban szintenként 8-8 szobás lakásokat kétfelé osztották, majd ráépítettek egy emeletet, amelyben – azonos alapterületen – egy egyszobás és három kétszobás lakást alakítottak ki.¹⁴ Ez csak két kiragadott példa, a város belső részein sok hasonlót lehetett találni, bár a

Európa sorsát, hogy a nyugdíjasok illetményét újra leszállítják, a tisztviselőknél a lakbért beolvasztották a fizetésbe, és evvel adókötelessé tették, és az állam evvel is nyert és ilyeneket, hogy a legnagyobb cégek felborulnak...” jellemzi az általános helyzetet a főszerelő. (Uo. 19. old.)

11 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 1999. 192. old.

12 *A magyar úriasszony otthona. Az otthon kultúrája*. Szerkesztették Szegedy Maszák Aladárné a Kath. Háziasszonyok Országos Szövetsége elnöke és Stumpf Károlyné a Kath. Háziasszonyok Országos Szövetsége alelnöke. Budapest, 1934. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége kiadása. 13–21., 46–49. old.

Móricz ezt a problémát is regisztrálta; a gazdag háztulajdonos nagynéni, aki az öt-hatszobás nagy lakások bérlőitől sem tudja beszélni a lakbért, úgy okoskodik: „A lakásokat átalakítottam egyszoba-fürdőszobás lakássá. Most ennek van a legnagyobb kelete. Úriemberek költöznek most örömmel ilyen lakásba... Csak persze megint nagy befektetés és banki kölcsönt nem lehet kapni...” (Móricz Zsigmond: *Az asszony beleszó!*. i. m. 323–324. old.)

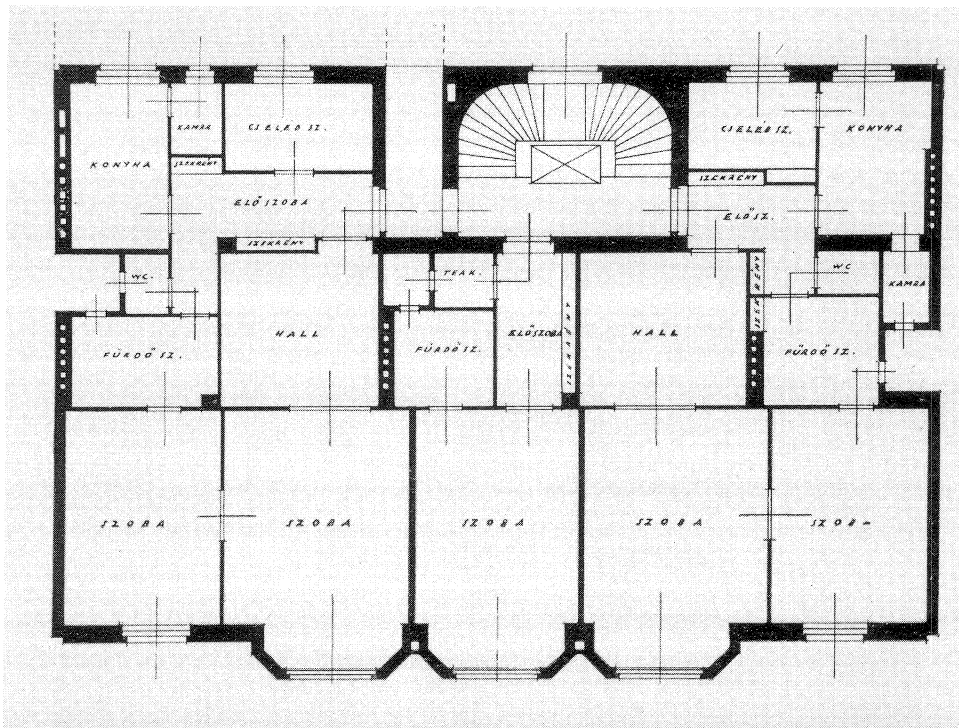
13 Budapest Főváros Levéltára, Budapest székesfőváros tanácsi ügyosztályainak központi tervtára, (a továbbiakban BFL. XV. 17.e. 329.) 28.255 Hrsz. csomóban a 301 806/1941. sz. engedélyezett átépítési terv.

14 BFL XV. 17.e. 329. 28.271 Hrsz. csomóban a 321 169/1943. sz. engedélyezett átépítési terv.

Hamburger (Hámor) István: Vásárhelyi Pál utcai négyemeletes bérház
Tér és Forma, 1932

„A befektetők, illetve az építetők keresték a középosztály számára is elfogadható lakásformákat.”

Hamburger (Hámor) István: Vásárhelyi Pál
utcai négyemeletes bérház alaprajza
Tér és Forma, 1932

*„A cselédszobák területe persze
az utcai lakószoba területének
mindössze 1/3–1/4-e volt ...”*

lakásleválasztások „fénykora” nem a két világháború között, hanem a második után következett el. Mai szemünkkel nézve: akkor tették tönkre a régi lakásállomány nagy részét.

A lakásigények változásaira a piac elsősorban nem a nagy lakások megosztásával reagált. A befektetők, illetve az építetők keresték a középosztály számára is elfogadható lakásformákat. Az üresen álló szoba-konyhás lakások nagy száma jelezte, hogy ezek nem elégítik ki e réteg igényeit, miközben a nagyobb lakásokat nem tudják megfizetni. A megoldásnak az igényesebb kislakások építése kínálkozott, ami a gyakorlatban az újonnan épült komfortos, összkomfortos, egyre gyakrabban egyszobás kislakások megjelenését és hamarosan elszaporodását jelentette.

Ezrey, azaz Komor Marcell (1868–1944), aki ekkor már 40 éve praktizáló építész volt, 1936-ban a változásokat elemezve írta:

„Bátortalan kísérletek megmutatták, hogy a tőkék elhelyezése számára a bérházakban is van 'fantázia'. Csak okosan kell eljárni. Első feltétel a telkeknek viszonylagos kicsinyisége. A nagy telkekkel mit sem lehet kezdeni. A nagy telkeket legfeljebb tőkeerős nagy vállalatok nyugdíjintézetek építhetik be a tisztviselők számára. Nagy telkeket nagy vállalatok reprezentáló épületei számára lehet beépíteni, amelyekben a bérlakások háttérbe szorulnak.

A kicsi telkekre miniatűr lakásokat kell építeni, takarékos méretekkel, de a modern kényelem minden atribútumával: központi fűtéssel, melegvíztermeléssel, személtedobó aknával, telefonnal, rádióval, terraszokkal, a gáz-, víz, és villamos-órák kihelyezésével, nehogy a leolvasó közegek a lakó nyugalmit zavarják, lifttel és minden egyéb jóval.

A bérházépítés ismét 'iparágga' alakul, de alaposan megváltozott kellékekkel: a monstreházat a miniatűr bérház váltotta fel, mert az építő vállalkozó nem megtartásra, hanem eladásra spekulál. [...] A redukált méretű lakások termelése a mai szűkös viszonyok mellett indokolt. A lakó a kényelem káprázatát kapja aránylag kevés lakbérért.”¹⁵

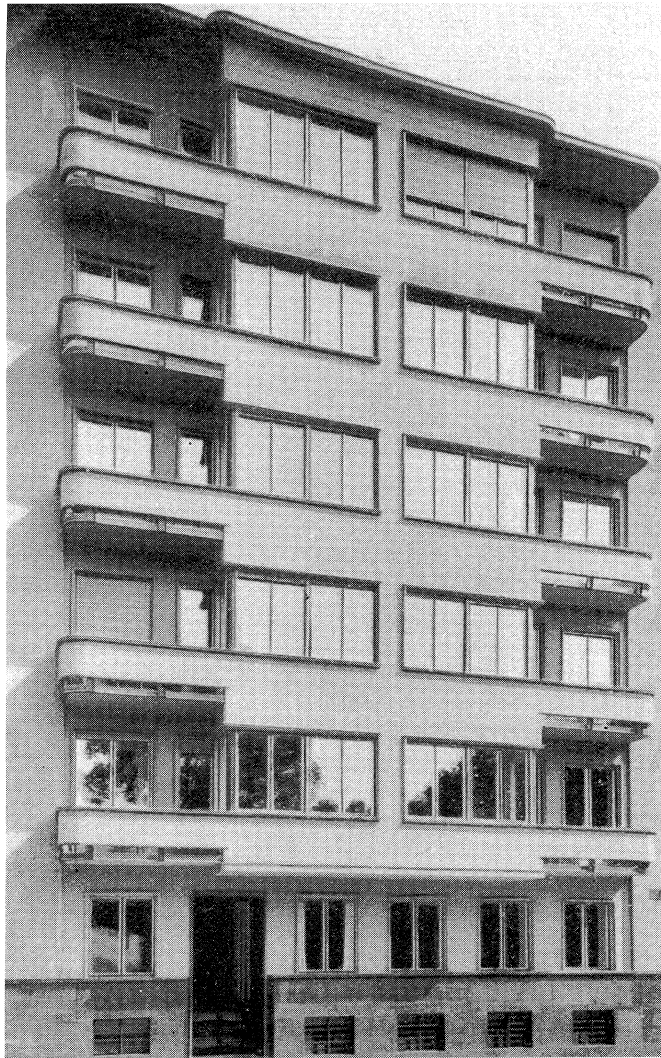
Hogyan alakult mindez a gyakorlatban, mi módon alakultak ki új ház- és bennük új lakástípusok?

A – Komor Marcell írását is közlő – *Tér és Forma*, az 1928-ban indított építészeti folyóirat korai éveiben főleg külföldi építkezéseket ismertetett. Szerkesztője, Bierbauer Virgil követendő példákat kívánt állítani olvasóközönsége elé, és ilyeneket Magyarországon akkor, részben az építkezések kis száma, másrészt az építetők és építésszek konzervatizmusa miatt nemigen talált. Az általa publikált külföldi, elsősorban német, osztrák és francia munkák nem maradtak hatástalanok. 1932-től, az építkezések megindulásától egyre nagyobb számban publikált magyarországi új épületek, és közöttük előkelő helyen a bérházak, a korábbiakhoz képest alapvetően új szemléletet tükröztek. Egyszerűsödtek az épülettömegek, eltűntek a homlokzati díszítések, a bérházak belső szerkezete is – mint erről a későbbiekben lesz részletesebben szó – átalakult. (A szemlélet változásában a *Tér és Forma* szerepe csak egy volt a sok tényező között, amelyek részletes taglalására itt nincs hely és mód.)

A változások első jelei elvélve már a húszas évek legvégén jelentkeztek. 1929-ben, a harmincas évek egyik legjelentősebb bérháztervezője, Hofstätter Béla Klauzál utca 13. sz. alatti bérházának tervén már feltűnik az egy szobából, előszobából, konyhából és fürdőszobából álló utcai lakás alaprajza.¹⁶ De ez még kivétel. 1930-ban is Fenyves és Fried – korszerűségük miatt dicsért – Kisrókus utcai bérházainak egyszobás lakásai mind a függőfolyosós udvarra nyílnak,

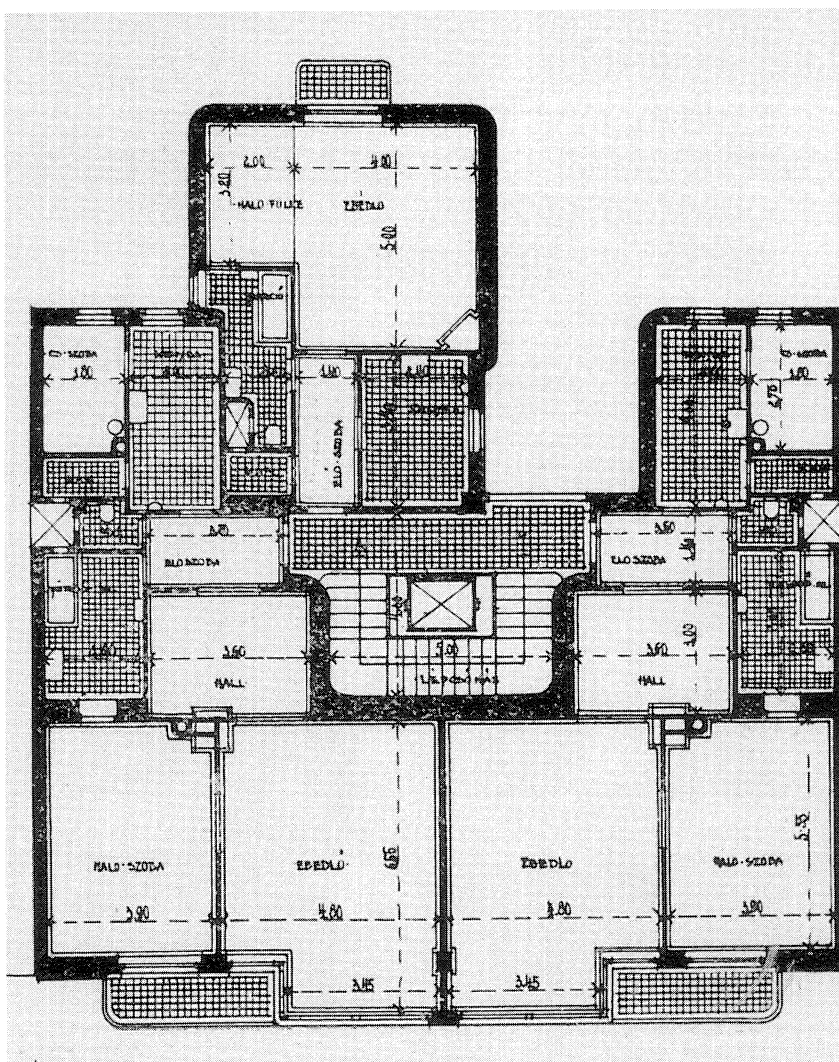
¹⁵ Ezrey: Bérházak. *Tér és Forma*, IX. 1936. 36. old.

¹⁶ *Tér és Forma* II. 1929. 255. old.

Fenyves és Fried: Káplár utcai bérház
Tér és Forma, 1932

„A redukált méretű lakások termelése a mai szűkös viszonyok mellett indokolt. A lakó a kényelem káprázatát kapja aránylag kevés lakbérért.”

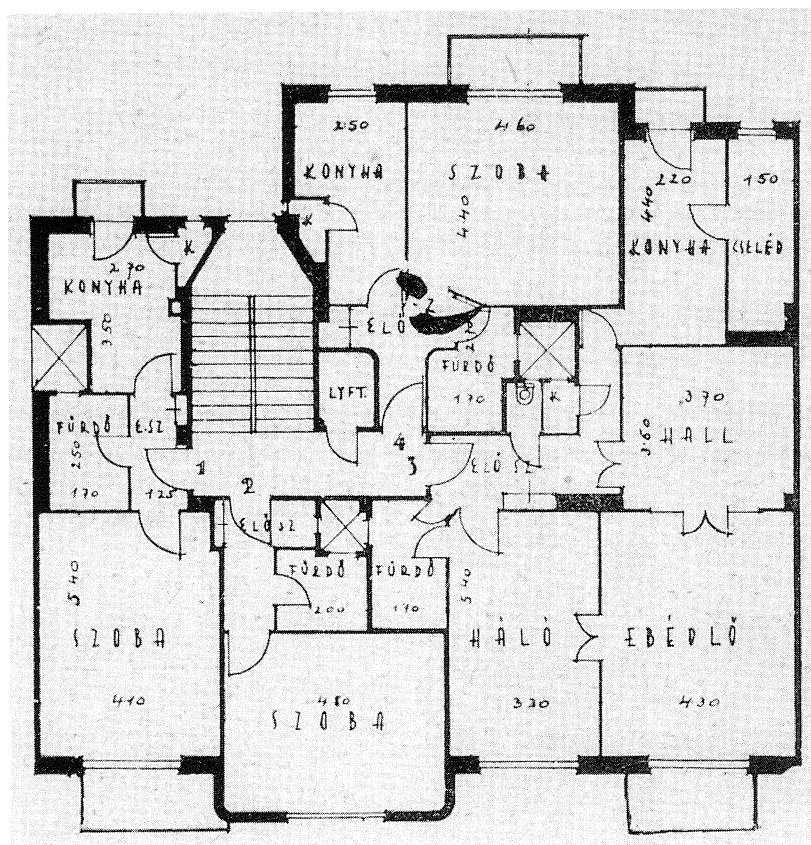
Fenyves és Fried: A Káplár utcai bérház alaprajza
Tér és Forma, 1932

„...az egyszobás itt is az udvarra nyílik; javára szolgál,
 hogy a szoba előtt nincs gang, de van egy kis erkély.”

Hofstätter Béla: Bérház
Tér és Forma, 1933

„Bátortalan kísérletek megmutatták, hogy a tőkék elhelyezése számára a bérházakban is van »fantázia«.”

igaz azonban, hogy már tartalmaznak fürdőszobát.¹⁷ Ugyanez a helyzet a – vasvázas szerkezete miatt építése idején nagy figyelmet kiváltó – Mária Terézia (ma Horváth Mihály) téri bérházban is, bár ott az udvari lakások előtt nem volt függőfolyosó.¹⁸ (Tervezők: Böhm és Hegedűs.) Az 1931-es évfolyamban még igen kevés magyarországi építkezést tudtak publikálni, de közülük Barát és Novák Felka utcai bérházának tervén már megjelenni látszik a később kedveltté váló elrendezéstípus:

Hofstätter Béla bérházának alaprajza
Tér és Forma, 1933

*„Eltűntek a körfolyosók, a lakások
zöme lépcsőházi bejáratot kapott ...”*

¹⁷ *Tér és Forma* III. 1930. 516. old.

¹⁸ *Tér és Forma* III. 1930. 532. old.

Érdy Zsigmond: Horthy Miklós (ma: Bartók Béla) úti bérház
Tér és Forma, 1933

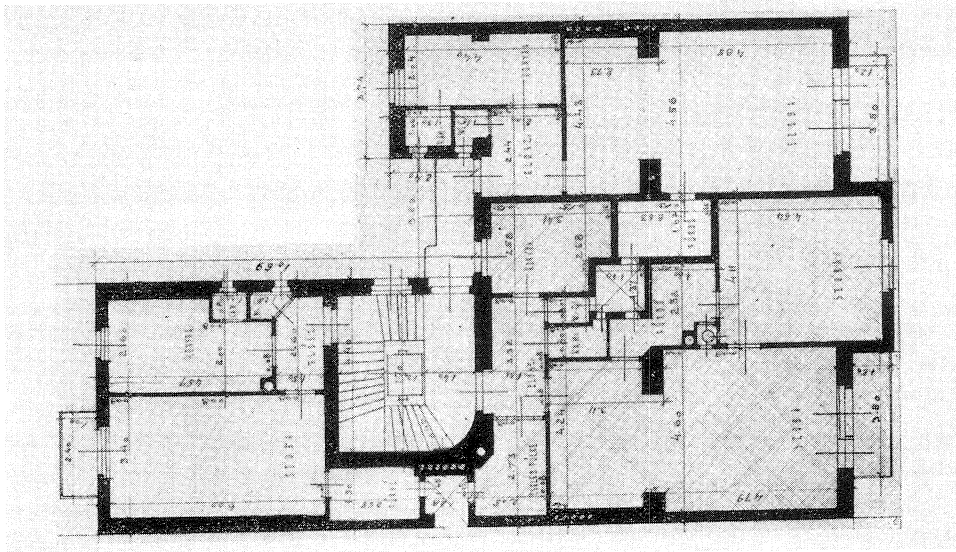
„Az egyszoba-komfortos lakások pozíciója a teljes lakásállományon belül 30 év alatt alaposan megváltozott ...”

az utcai homlokzat öt tengelye (ablaksora) mögött két szélen egy-egy kétszobás, míg középen egy egyszobás garzonlakás található. A kétszobások mellékhelyiségei (konyha és cselédszoba) az udvarra nyílnak, a garzonlakás mögött a lépcsőház található. Másként fogalmazva: az udvarra nyíló lépcsőház előtti területet már nem kapcsolták a nagyobb lakásokhoz, esetleg harmadik szobaként, hanem önálló, redukált komfortú, kevés mellékhelyiségű önálló lakássá, garzonná alakították ki. Az udvar felé nyílóan épült még további két lakás a lépcsőház és a kétszobás lakások mellékhelyiségei között: egy garzon és egy egyszoba-előszoba-konyha-fürdőszobás.¹⁹

A kialakulni látszó új háztípusból – nincs háromszobás lakás, mindegyik kislakáshoz épült előszoba és fürdőszoba, ámde nem mindegyikhez tartozott konyha –, eltérő a külső Pannónia utcában épült háromemeletes ház (tervezők: Goldmann és Antal), amelyben egy kétszoba-hallos lakás mellett három egyszobás volt. A kétszobás bejárata a lépcsőházból nyílt, a többi a függőfolyosóról, és azokban a konyha területéből levágott kis előszobán át lehetett bejutni a konyhába, amelynek egy kis oldalbenyílójában állt a fürdőkáád. A szobába a konyhán át volt bemenet.²⁰ Röviden összefoglalva: a szabályos szoba-konyhás lakást már a tervező módosította oly módon, ahogy a következő évtizedekben, főleg a hatvanas években a lakók komfortosították szerény lakásaikat. Klasszikus szoba-konyhás lakást a

¹⁹ *Tér és Forma* IV. 1931. 286. old.

²⁰ *Tér és Forma* IV. 1931. 290. old.

belterületen ekkor már nem építettek, ezért a *Tér és Formában* a korai években publikált tervek között nem szerepel ilyen.

1932-től ugrásszerűen megemelkedett a publikált bérházak száma, jelezve az építkezések szaporodását. Hamburger István (később Hámor István néven dolgozott) Vásárhelyi Pál utcai négyemeletes bérháza a korábban említett Felka utcai bérház típusát fejlesztette tovább. A főhomlokzat öt tengelye mögött itt is két kétszobás lakás fog közre egy garzont, de itt már nincsenek udvari egyszobás lakások, a kétszobások tágasabbak, és mindkettőhöz tartozik viszonylag nagyméretű, ablaktalan elosztótér, vagyis hall.²¹ Fenyves és Fried Káplár utcai bérháza már sokkal egyszerűbb, mint a három évvel korábbi Kisrókus utcai volt, az utca felé itt két, egymásnak tükörképét képező kétszobás hallos lakás van, és nincs

Érdy Zsigmond: Horthy Miklós (ma: Bartók Béla) úti bérház alaprajza
Tér és Forma, 1933

„...alkalmas lakáshoz jutott az a réteg, amely már a kétszobás lakásokat sem tudta megfizetni ...”

²¹ *Tér és Forma* V. 1932. 69. old.

ugyan benyúló udvari szárny, de az egyszobás itt is az udvarra nyílik; javára szolgál, hogy a szoba előtt nincs gang, de van egy kis erkély. Az épület utcai homlokzata már a további évek egyik jellegzetes típusához tartozik: az utcavonalon álló földszint fölött az emeleti középső két tengely némileg előreugrik, míg a szélsők homlokfala az utcavonalhoz igazodik, és a hozzájuk kapcsolódó erkélyek mellvédje folytatja a középső rész vonalát.²² (A későbbiekben a háromtengelyes utcai homlokzat is gyakori lett, amelynek a középrészén csak egy ablak volt.)

A harmincas évek legelején még kivételnek számított, ha egy belterületi házban szintenként több egyszobás lakás is volt. Az évek során javultak az egyszobások házon belüli „pozíciói”: nemcsak a lépcsőház előtt vagy az udvari fronton kaptak helyet, hanem egyre gyakrabban egyenrangúként bárhol. Ezzel párhuzamosan egyre gyakoribb lett, hogy a számuk elérte, sőt meghaladta a kétszobásokét. Az egyszobás lakások differenciálódtak is, az egyszerű garzon mellett volt főzőfülkés, egyszoba-konyhás-fürdőszobás, egyszobás-hálófülkés megoldás is.²³ A korai harmincas években még

csak hálófülkés egyszobás lakásokban jelent meg a cselédszoba.²⁴ A Fehérvári út 29. sz. háromeletes ház (tervezők: Oblatt György és Hajdu Miklós) publikált tervein látszólag nincs is kétszobás lakás, az utca felé két egyszobás-hallos-hálófülkés-cselédszobás, az udvar felé egyszobás-konyhás-fürdőszobás lakás épült. (Az udvari lakáshoz tágas sarokerkély tartozik.)²⁵

A *Tér és Forma* 1934-es évfolyamában található az első olyan ház (Weisz Sándor: Eszék utca 8. sz. bérház), amelyben minden lakás egyszobás. A szintenkénti két nagyobb lakáshoz az utca felé szoba, komplett konyha és abból nyíló cselédszoba is tartozik. Közöttük helyezkedik el az udvarra nyílóan egy egyszobás-főzőfülkés-fürdőszobás lakás.²⁶ A közeli Szabolcska Mihály utca 18. számú házban szintenként hat egyszobás lakás volt: a négy utcai lakás hallos, konyhával, kamrával és fürdőszobával; a két udvari: főzőfülkével kiegészített garzonlakás. Ebben a házban egyik lakáshoz sem tartozott cselédszoba.²⁷ Ettől kezdve egyre gyakrabban jelentek meg az egyszobás komfortos lakásokat tartalmazó bérházak, az e lakástípus iránti keresletet demonstrálva. Nem csak az akkor még

²² *Tér és Forma* V. 1932. 313. old.

²³ *Tér és Forma* VI. 1933. 50. old. Hofstätter Béla eddig azonosítatlan helyen épült bérházában egy kétszoba hallos lakás mellett egy utcai egyszoba-konyhás-fürdőszobás és egy egyszobás garzon utcai valamint egy egyszobás-konyhás-fürdőszobás udvari lakás épült szintenként; *Tér és Forma* VI. 1933. 343. old. Érdy Zsigmond Horthy Miklós (ma Bartók Béla) úti bérházában az utca felé egy kétszoba-hallos és egy egyszoba-hallos lakás épült, az udvar felé egy

egyszoba-konyhás fürdőszobás.

²⁴ *Tér és Forma* V. 1932. 72. old. Szabolcska Mihály utcai Hunnia udvar. Seiler István.

²⁵ *Tér és Forma* VI. 1933. 246–247. old. Igazság szerint a bal oldali utcai lakás hálófülkéje félszobányi (11 m²), és a jobb oldalié (18 m²) szobának tekinthető.

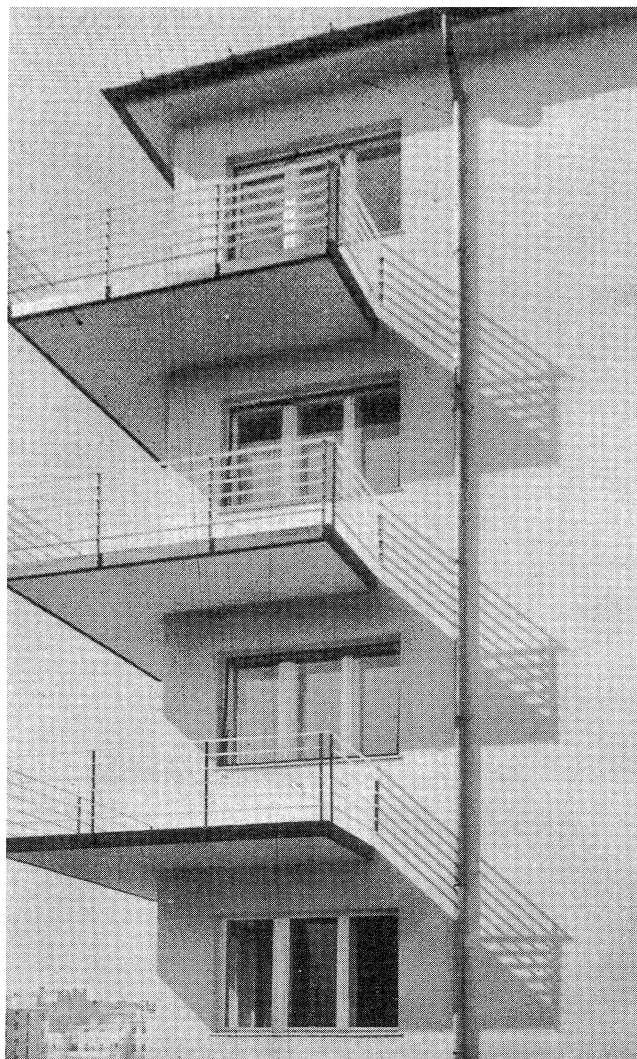
²⁶ *Tér és Forma* VII. 1934. 89. old.

²⁷ BFL IV. 1419.j. 1941. évi népszámlálás lakásíve. (A továbbiakban: BFL IV. 1419.j.) XI. Szabolcska Mihály u. 18.

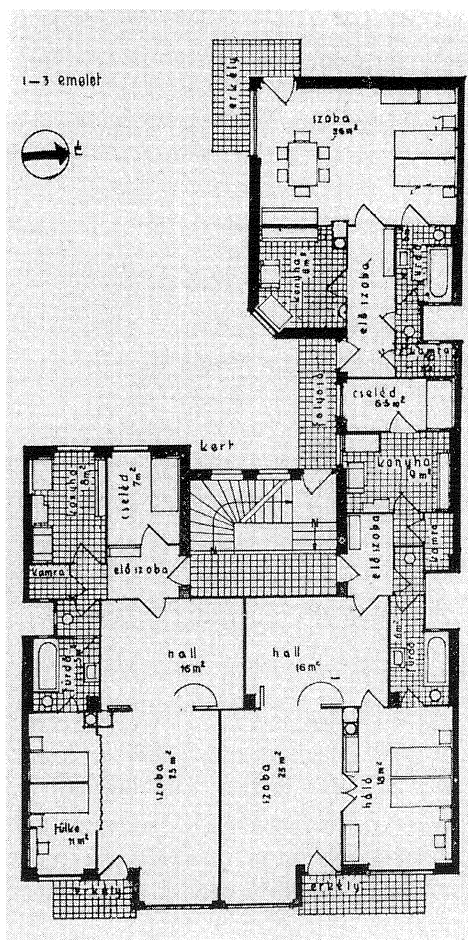
Oblatt György és Hajdu Miklós: A Fehérvári út 29. számú
háromeleletes ház homlokzata
Tér és Forma, 1933

*„...ha valakinek nincs pénze nagyobbra,
miért kell neki cselédszoba?”*

Oblatt György és Hajdu Miklós: A Fehérvári út 29. számú
háromeleves ház udvari homlokzatrészlete
Tér és Forma, 1933

*„...az addig szokásos szűk házudvarok helyett
tágas, kertesítésre is alkalmas tömbudvarok
alakultak ki.”*

Oblatt György és Hajdu Miklós: A Fehérvári út
29. számú háromemeletes ház alaprajza
Tér és Forma, 1933

*„...ez a legnagyobb boldogság, ilyen
kis lakás. Nem kell cseléd, nem kell
agyonstrapálni az embernek magát.”*

külterületnek számító Fehérvári út környékén, hanem a belterületi Margit körúton is. A Margit körút 57. szám alatti, Platschek Imre tervezte házban szintenként három lakás épült – két egyszobás cselédszobás fog közre egy garzont. Minden lakásnak van tágas erkélye az utca felé, a cselédszobásaknak kis méretű az udvar felé is. Ebben a házban a cselédszobák az előszobából nyíltak, „hogyan esetleg második lakószobául is használhatók legyenek” – írta az ismertető.²⁸ A cselédszobák területe persze az utcai lakószoba területének mindössze 1/3–1/4-e volt; hogy az alaprajz mindegyikben jelez falimosdót, azt mutatja, hogy a kishozbát elsősorban mégis a személyzet részére tervezték.²⁹ (A Margit körút, ahol nagyszámú bérházépítés folyt a harmincas években, szépen illusztrálja Komor Marcell megállapítását: a Trust Nyugdíjgyesületi bérházban – Margit körút 29. – 13 darab háromszobás, 21 kétszobás, és 12 egyszobás lakás épült,³⁰ a Weiss Manfred Vállalatok Elismert Nyugdíjpenztárának bérházában – Margit körút 15-17. – egy hatszobás, egy négyoszobás, 8 háromszobás,

²⁸ *Tér és Forma* XI. 1938. 53. old.

²⁹ BFL IV. 1419.j. Margit körút 57. A tíz cselédszobás lakás közül 1941-ben négyben lakott háztartási alkalmazott, egyikük gyermekével; volt azonban az egyik lakásban két albérlő. (A 14. sz. lakásív hiányzik, erről a 4. emeleti cselédszobás lakásról tehát nincs adatunk.)

³⁰ *Tér és Forma* XI. 1938. 30–52. old. ill. BFL IV. 1419.j. Margit körút 29.

11 kétszobás és 11 egyszobás lakás;³¹ ezzel szemben a magánépítkezésként épült 57. szám alatt minden lakás egyszobás,³² a 65. szám alatt 6 kétszobás és 12 egyszobás lakás volt.³³)

A harmincas évek közepére kialakult az egyszobás lakások teljes skálája: a régről ismert **szoba-konyhás**: egy szoba + egy konyha mellett az egyre kedveltebbé váló új típusok: **garzon**: egy szoba + előszoba + fürdőszoba; egy szoba + előszoba + fürdőszoba + főzőfülke; **szoba-konyhás-fürdőszobás**: egy szoba + előszoba + konyha + fürdőszoba; **cselédyszobás**: egy szoba + előszoba + konyha + fürdőszoba + cselédszoba; **szoba-hallos**: egy szoba + előszoba + hall + konyha + fürdőszoba; **szoba-hallos-cselédyszobás**: egy szoba + előszoba + hall + konyha + fürdőszoba + cselédszoba.

Az egyszobás, fürdőszobával is rendelkező – mai fogalmaink szerint komfortos – lakások száma 1910-től 1941-ig az alábbiak szerint alakult: 1910-ben 366, 1920-ban 1561, 1930-ban 4249, végül 1941-ben 25 114 darab. A növekedés több mint hatvannyolcszoros!! Az összes lakások száma eközben 174 256-ről 287 928-ra emelkedett, azaz 165 százalékra. (A szo-

ba-konyhásak száma 77 894-ről, 93 607-re /120 százalék/, az egyszoba-konyha-fürdőszobásaké 232-ről 13 734-re /azaz csaknem hatvanszorosára/, az egyszoba-konyha-cselédyszoba-fürdőszobásaké 46-ről 3162-re /hatvankilencszeresére/, a garzonlakásoké 115-ről 8208-ra, azaz több mint hetvenszeresére emelkedett.). Az egyszoba-komfortos lakások pozíciója a teljes lakásállományon belül 30 év alatt alaposan megváltozott: részesedésük az 1910-es 0,21 százalékról 1941-re 8,72 százalékra (41,5-szeresre) emelkedett, ezen belül ez egyszobás-fürdőszobás-cselédyszobásoké csaknem 70-szeresre, a garzon lakások száma 71-szeresre nőtt.³⁴ Kialakult és alkalmas lakáshoz jutott az a réteg, amely már a kétszobás lakásokat sem tudta megfizetni, de nem elégedett meg a komfort nélküli lakásokkal.³⁵

Az új lakások beépítés szempontjából is kedvezőbbek voltak a régiéknél: a harmincas évek során fokozatosan elterjedt, az 1940-es építési szabályzat megjelenésétől kezdve előírás lett az ún. keretes beépítés, amely csak a tömbök utcai határvonalának beépítését engedélyezte. Ennek következtében megszűntek a kereszt szárnyak, és az addig szokásos szűk házudvarok helyett tá-

³¹ *Tér és Forma* XI. 1938. 180–194. old. ill. BFL IV. 1419.j. Margit körút 15–17.

³² *Tér és Forma* XI. 1938. 53–54. old. ill. BFL IV. 1 419.j. Margit körút 57.

³³ *Tér és Forma* X. 1938. 304. old.. ill. BFL IV. 1419.j. Margit körút 65.

³⁴ *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve*. XI. évf. 1909–1912. Budapest, 1914. II. Statisztikai évkönyv. 20. old. 16. tábla; *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve*. XIII. évf. 1921–1924. Budapest, 1925. 16–17. old. 18–19.

tábla; *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve*. XX. évf. 1930. Budapest, 1932. 24–25. old. 31–32. tábla; *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve*. XXX. évf. 1941. Budapest, 1942. 10–11. old. 13–14. tábla.

³⁵ Móricz leírta az Úllői úti komforttalan lakásba kényszerült fiatal újságíró ügyes megoldását, ahogy zuhanyozót eszkábált a konyhába, hogy igényei szerint tisztálkodni tudjon. (Móricz Zsigmond: *Az asszony béleszól.* 319. old.)

gas, kertesítésre is alkalmas tömbudvarok alakultak ki. Eltűntek a körfolyosók, a lakások zöme lépcsőházi bejáratot kapott, a nagyobb épületekben ennek érdekében több lépcsőház épült. (Pl. Margit körút 29., Közraktár utca 22 b.) Ettől kezdve a belső, udvari szobák már nem voltak szükségszerűen hátrányosak, nem voltak feltétlenül sötétek, és nem jártak el előttük a szomszédok. A harmincas évtized során kialakult az egyszobás komfortos lakások alaprajzi típusa is. A lépcsőházból nyíló előszoba a lakás közepén nyílt, tőle az utca felé helyezkedett el a szoba; ha nagy volt a beépítési mélység, akkor a két helyiség között kialakították az ún. hallt is, az ablakatlan összekötő helyiséget, amelyet jó esetben ebédlőként is lehetett használni. (A hall közelebb volt a konyhához, mint a szoba – ez előny volt, közvetlenül szellőztethetetlen volt – ez természetesen hátrány, de az, hogy tehermentesítette a szobát feltétlenül előnynek számított.) Az előszobából az udvar felé helyezték el a konyhát, és ha volt hely, akkor a cselédszobát is. Jó esetekben a cselédszoba az előszobából nyílt, kedvezőtlen esetben, vagy a tervező ügytelensége miatt sok esetben a konyhából. A fürdőszoba leggyakrabban a bejárattal szemközt, csak légudvari szellőzéssel épült. A garzonlakásoknak csak egy frontjuk volt: utcai vagy udvari. Leggyakrabban a lépcsőház előtt kaptak helyet, fürdőszobájuk és főzőfülkéjük – ha egyáltalán

volt ilyen – légudvari szellőzéshez jutott, egyetlen kifelé forduló nyílásuk a szoba ablaka, ritkábban erkélyajtója volt. E lakások átszellőzése – enyhén fogalmazva – problematikus. A főzőfülkét helyenként az előszobában kialakított – sok esetben igényesen és ötletesen megtervezett – főzőszekrény helyettesítette, de leggyakrabban semmi. (Épült ebben az évtizedben, pontosan 1933/34-ben egy bérházegyüttes az egykori Tisza Kálmán – ma Köztársaság – téren, amelynek lakásait a jövő igényeihez szabták.³⁶ Az OTI – Országos Társadalombiztosítási Intézet – által építtetett, három, egyenként 65 lakásos, nyolcemeletes bérházban nem volt kétszoba-hallosnál nagyobb lakás, de egyszoba-cselédszobás sem, volt azonban szintenként két másfélszobás lakás, amelyekben a kisszoba egyenrangú, bár nem egyenértékű volt a nagyszobával – tájolásuk is azonos.)³⁷

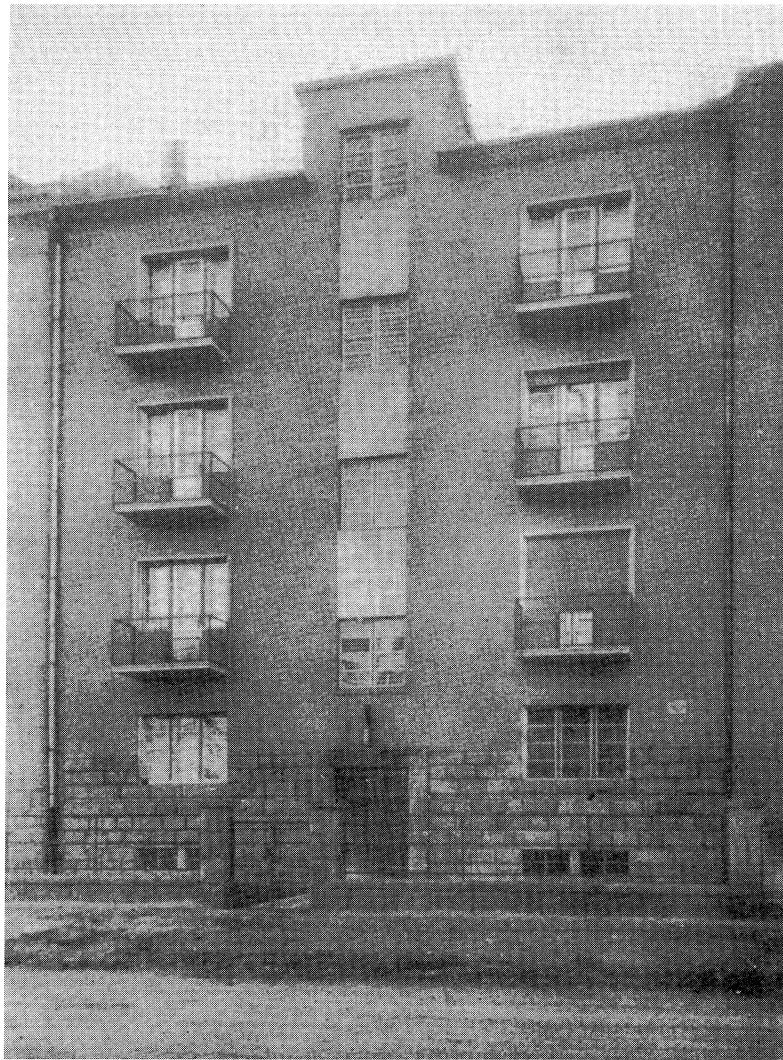
Kik lakták ezeket az egyszobás komfortos lakásokat, és hogyan használták őket? A kérdésre az 1941-es népszámlálás lakásíveinek segítségével kerestem a választ. Ezek az íveken megtalálhatóak a lakások és a bennük lakók jellemző adatai (szobaszám, a szobák fekvése, a mellékhelyiségek felsorolása – méret sajnos nem; a lakók neve, születési ideje, foglalkozása, egymáshoz való viszonyuk).

Figyelmemet elsősorban e csoport legiracionálisabb típusára, az egyszobás cselédszobás lakásra összpontosítottam. Az ért-

³⁶ *Tér és Forma* VIII. 1935. 188. old. ill. BFL IV. 1419.j. Tisza Kálmán tér 14-15.

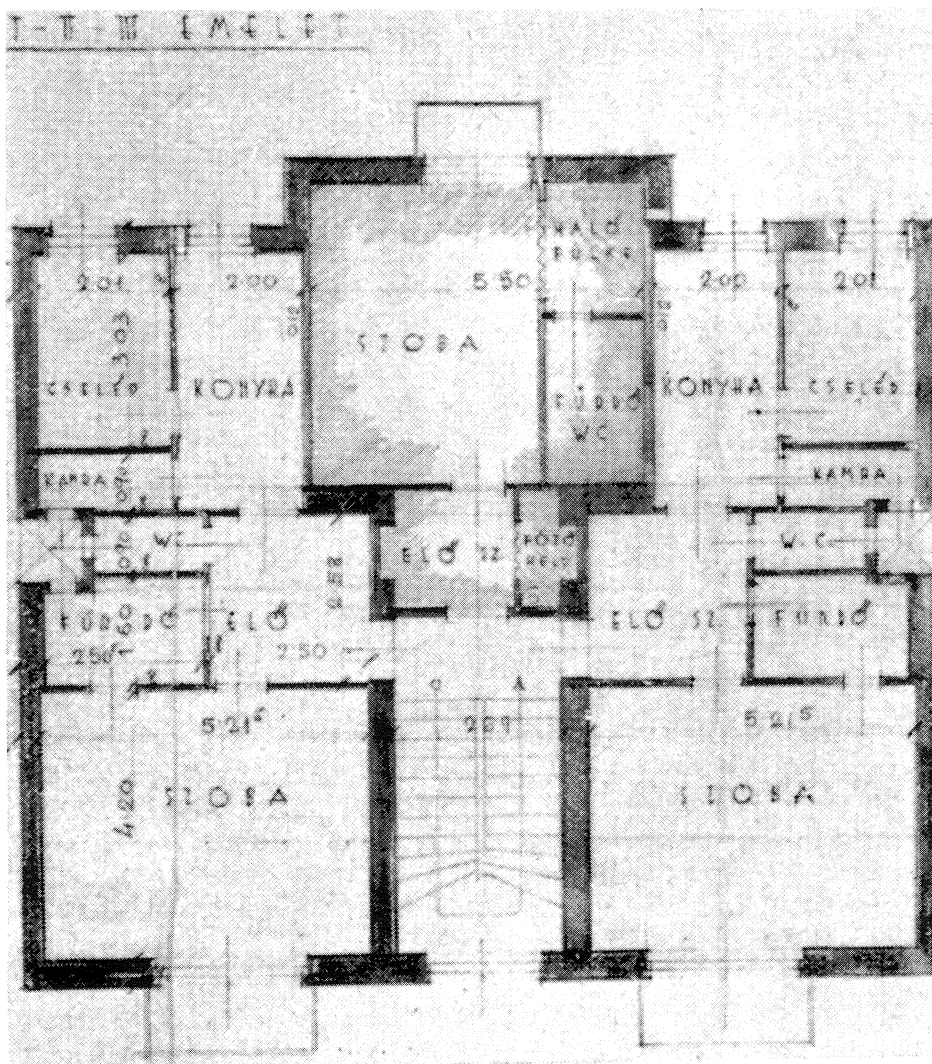
³⁷ A másfélszobás lakás annyira szokatlan volt, hogy a népszámlálási íveken nem tudták kezelni. A számlálóbiztos által beírt 1 1/2 jelzést a

felülvizsgáló/ellenőrző személy átjavította hol 2, hol 1-re, a 3 összeg így is kijött, bár a valóságot nem fedte. (BFL IV. 1419.j. Tisza Kálmán tér 14. sz. 11–12, 19–20, 35–36, 43–44, 51–52, 59–60 sz. lakásívek.)

Weisz Sándor: Az Eszék utca 8. számú bérház
Tér és Forma, 1934

„...az első olyan ház ... amelyben minden lakás egyszobás.”

Weisz Sándor: Az Eszék utca 8. számú bérház alaprajza
Tér és Forma, 1934

„Volt olyan eset is, hogy ilyen kis lakásban albérlőt is tartottak.”

hető, hogy ha valakinek nincs pénze nagyobbra, beköltözik egy egyszoba-konyha-fürdőszobás lakásba, vagy akár garzonba is, de ha valakinek nincs pénze nagyobbra, miért kell neki cselédszoba? Mai ésszel azt gondolnám – amire egykori utalásokat is találtam –, hogy második szobának, felszobának használták a cselédszobát.³⁸ A lakásívek segítségével, főleg néhány, egykor a *Tér és Forma*ban publikált épület lakásainak és lakóinak adatait tanulmányozva kiderült, hogy az egykori helyzet távolról sem volt ilyen egyszerű.³⁹

Az áttekintett 36 házban volt 122 egyszoba-cselédszobás lakás. Ezek jelentős hányadát – értelemszerűen – gyermektelen házaspárok lakták (29), közülük 9-cel lakott a lakásban háztartási alkalmazott.⁴⁰ Voltak egyedülállók – elsősorban férfiak – háztartá-

si alkalmazottal (7)⁴¹, kisgyermekes családok alkalmazott nélkül (4)⁴² és alkalmazottal is (9)⁴³, voltak házaspárok felnőtt gyerekekkel, gyerekekkel (4).⁴⁴ Laktak egyszobás cselédszobás lakásban más összetételű családok, rokonok is. Volt olyan eset is, hogy ilyen kis lakásban albérlőt is tartottak (8).⁴⁵

Összesen 27 lakásban (25 százalék) volt háztartási alkalmazott. Viszonylag magas számuk azt jelzi, hogy a „jó családból” származó asszonyok a házimunkát elvégző alkalmazottat a polgári lét fontos tartozékának tarthatták, még a több szobánál is fontosabbnak, és a segítség által biztosított könnyebbéget előnyösebbnek tartották a szűk lakásban egymás kerülgetésével járó kellemetlenségnél is.⁴⁶ Pedig már Móricz is megírta, hogy a kis lakásnak előnye, hogy személyesen rendben tartható, nem kell

38 *Tér és Forma* XI. 1938. 53. old.; uo. IX. 1936. 42. old.

39 A továbbiakban következő leírás nem tekinthető szakzerű elemzésnek, hiszen a „mintavétel” meglehetősen véletlenszerű. A *Tér és Forma*ban megjelent épületek – kiegészítve néhány más, jellemzőnek tartott és részleteiben megismerhető épülettel – képezik a bázist, amennyiben 1941. február 1-jén, a népszámlálás időpontjában már lakottak voltak. Magam építéstörténész-művészettörténész vagyok, nem szociológus, sem statisztikus, a korrekciós módszereket nem ismerem, ezért nem is használhatom. Leírásaim és következtetésem így fenntartással kezelendők, akkor is, ha én meg vagyok győződve arról, hogy közel állnak az igazsághoz.

40 BFL IV. 1419.j. II. Bajvívó u. 4. I. em. 1.; uo. V. em. 1.; II. Margit körút 57. II. 7.; uo. IV. 12.; uo. VI. 19.; II. Bem József u. 12. III. 6.; IX. Bakács utca 2/c. I. 3.; uo. IV. 3.; XI. Eszék u. 3. II. 3.

41 BFL IV. 1419.j. XII. Szamos u. 5. I. 3.; V. Vörösmarty tér 5. III. 2.; uo. V. 2.; uo. VI. 2.; XI. Eszék u. 3. I. 3.;

uo. III. 4.; XI. Szabolcska Mihály u. 12/b. fsz. 2.

42 BFL IV. 1419.j. XI. Eszék u. 3. IV. 4; XI. Eszék u. 6/a. III. 3.; XI. Eszék u.8/a. II. 1.; uo. II. 3.

43 BFL IV. 1419.j. II. Bajvívó u. 4. III. 1.; II. Margit krt.15-17. fsz. 6.; II. Margit krt. 57. II. 5.; II. Margit krt. 65. III. 3.; XI. Eszék u. 3. fszt. 4.; uo. II. 4.; XI. Szabolcska M. u. 16/a. fszt. 1.; XI. Szabolcska M. u. 16/b. fszt. 1.; uo. III. 1.

44 BFL IV. 1419.j. XI. Eszék u. 2. I. 1.; XI. Eszék u. 4/a. I. 1. (itt 3 felnőtt gyermek); XI. Szabolcska M. u. 12/a. fszt. 1.; Szabolcska M. u. 12/b. II. 2. (házaspár 5 felnőtt gyerekek); Szabolcska M. u. 16/a. I. 1.

45 BFL IV. 1419.j. II. Margit krt. 15-17. IV. 2.; II. Margit krt. 65. VI. 3.; V. [XIII.] Újpesti rakpart 29. fsz. 1.; uo. III. 1.; IX. Bakács u. 2/b. IV. 1.; XI. Szabolcska M. u. 12/a. I. 2.; XI. Szabolcska M. u. 12/b. fszt. 1.; XI. Szabolcska M. u. 16/a. fszt. 2.

46 Weis István a háború előtti évekről írva a középosztályhoz tartozás követelményeként a háromszobás lakással együtt a háztartási alkalmazott tartását említi. (Weis i. m 117. old.)

cselédet alkalmazni.⁴⁷ A cseléd – részben – státusszimbólum voltát jelzi az is, hogy nem az önálló hivatással rendelkező – tehát idejük nagy részét pénzkereső munkával töltő – nők tartottak bennlakó alkalmazottat, hanem elsősorban a háztartásbeli feleségek.

A harmincas években épült egyszobás cselédszobás lakásokat elsősorban értelmiségiek (17), tisztviselők (50), kisebb számban kereskedők (4) iparosok (4), alkalmazottak (5) lakták. Volt még a főbérlelők között nyugdíjas katonatiszt (2), földbirtoikos (3), vállalkozó (2) is; munkást mindössze egyet találtam (ők azonban heten laktak egy lakásban). A túlnyomó többséget kitevő tisztviselők és értelmiségiek között néhány ismert névre bukkantam: Dr. Baranyay Jusztin tud. egy. ny. r. tanár⁴⁸ a Vörösmarty tér 5. sz. VI. em. 2. lakásában az inasával és annak családjával lakott egyszobahallos-cselédszobás (kb. 80 m²-es) ele-

gáns lakásában.⁴⁹ Gillemot László gépészmérnök, műegyetemi adjunktus feleségével, gyermekével és a háztartási alkalmazottal lakott az Eszék utca 3 sz. II. em. 4. szintén egyszoba-hallos-cselédszobás, (kb. 60 m²-es) szerényebb lakásában.⁵⁰ Dr. Supka Ervin (1913–?) áll. főisk. képesített gyakornok feleségével lakott az Eszék u. 4/a. földszint 1. sz. egyszoba-hallos-cselédszobás lakásában.⁵¹ Szintén feleségével lakott a Szabolcska Mihály utca 12/a. III. em. 2. sz. egyszoba-hallos-cselédszobás lakásban Varga László (sz. 1904) műegyetemi intézeti tanár.⁵²

Laktak értelmiségiek az egyszoba-cselédszobás lakásnál szerényebb körülmények között is. Dr. Hadrovics László – ideiglenesen a miniszterelnökség IV. osztályához előadóként áthelyezett – egyetemi könyvtári díjnok, szlavista nyelvész, a későbbi szótárszerkesztő, feleségével élt az Eszék utca 7/b. fsz. 1. számú egyszobás gar-

⁴⁷ „Szivecském – mondta a méltóságos asszony –, én mondom neked, hogy a mai világban ez a legnagyobb boldogság, ilyen kis lakás. Nem kell cseléd, nem kell agyonstrapálni az embernek magát. Minden kifogástalan, minden ragyog...”
Móricz Zsigmond: *Az asszony beleszólt*. 57. old.

⁴⁸ Baranyay Jusztin (1887–1956) ciszterci szerzetes, egyetemi tanár; az egyházjog tanára 1925-től a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem hittudományi karán, 1942–1949-ig jogtudományi karán. (A *Magyar Életrajzi Lexikon*, Budapest, 1969. Akadémiai Kiadó I. 112. old. téves születési adat /1882/ szerepel, Baranyay a népszámlálási íven maga 1887-et írt. Ez szerepel *A magyar legújabb kor lexikonában*, Budapest, 1932. 376. old. is.)

⁴⁹ *Tér és Forma* XII. 1939 60. old.; BFL IV. 1419.j. V. Vörösmarty tér 5.

⁵⁰ BFL IV. 1419.j. Eszék u. 3. 15. sz. lakásív. Gillemot László (1912–1977) 1947-től egyetemi tanár,

1949-től tanszékvezető volt. „Nevéhez fűződik a modern magyar fémipari és kohászati kutatás alapjainak megteremtése.” A MTA tagja volt 1949-től, kétszer kapott Kossuth-díjat, 1949-ben és 1957-ben. (*Magyar Életrajzi Lexikon* III. kiegészítő kötet. Budapest, 1981. 247–248. old.)

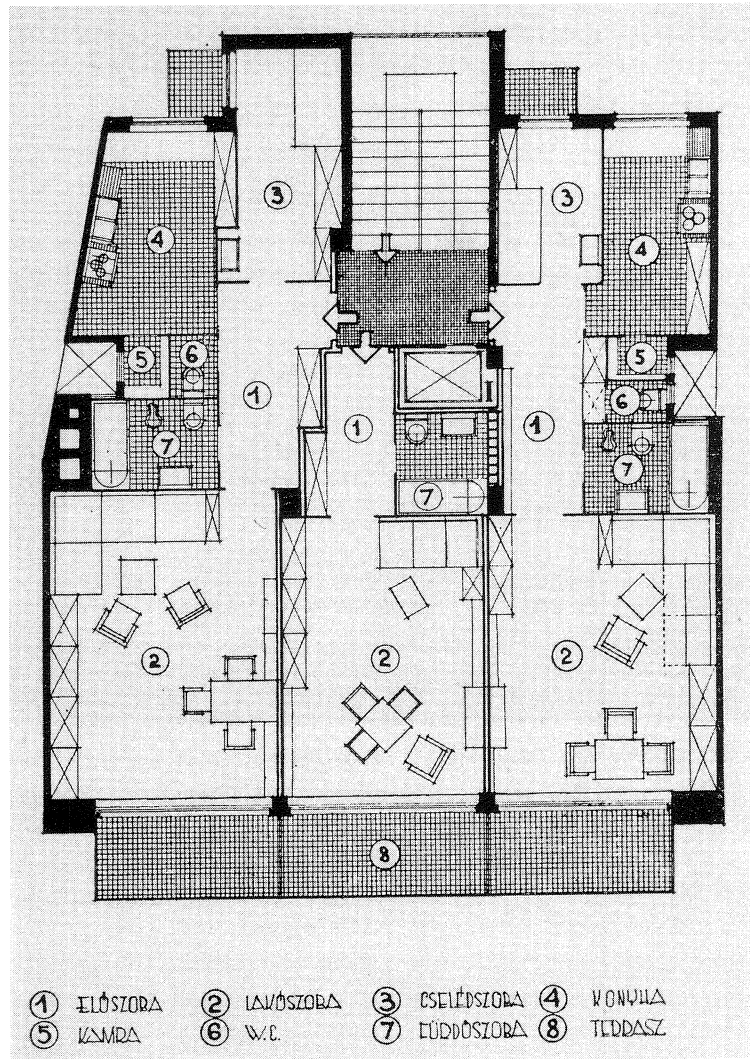
⁵¹ BFL IV. 1419.j. Eszék u. 4/a. 2. sz. lakásív.

⁵² BFL IV. 1419.j. Szabolcska Mihály u. 12/a. 10. sz. lakásív. Varga László vélhetően, de nem bizonyítottan azonos Vargha László (1904–1984) építészettörténész-etnográfussal, aki a Műegyetemen végzett 1936-ban és a Pázmány Péter Tudomány Egyetemen doktorált 1940-ben, de a *Magyar Életrajzi Lexikon* (1978–1991) Budapest, 1994. 941. old. szerint 1952–1975-ig volt a BME építészettörténeti tanszékének előadója. A negyvenes évekre vonatkozóan csak a Néprajzi Múzeumbeli munkásságát említi a Művészeti és a Néprajzi Lexikon is.

Platschek Imre: A Margit körút 57. számú bérház
Tér és Forma, 1938

*„A tíz cselédszobás lakás közül 1941-ben
négyben lakott háztartási alkalmazott ...”*

Platschek Imre: A Margit körút 57. számú bérház alaprajza
Tér és Forma, 1938

„...a cselédszobák az előszobából nyíltak, »hogy esetleg második lakószobául is használhatók legyenek«.”

Az OTI Tisza Kálmán (ma: Köztársaság) téri
bérházai
Tér és Forma, 1935

*„...lakásait a jövő igényeihez
szabták.”*

zonlakásban. Ehhez a lakáshoz tartozott fő-
zőfülke – elegánsabb nevén teakonyha is.⁵³
Radnóti Miklós költő Pozsonyi út 1. II.
3. sz. alatti lakása mindössze szobából, elő-
szobából és fürdőszobából állt. Itt élt fele-

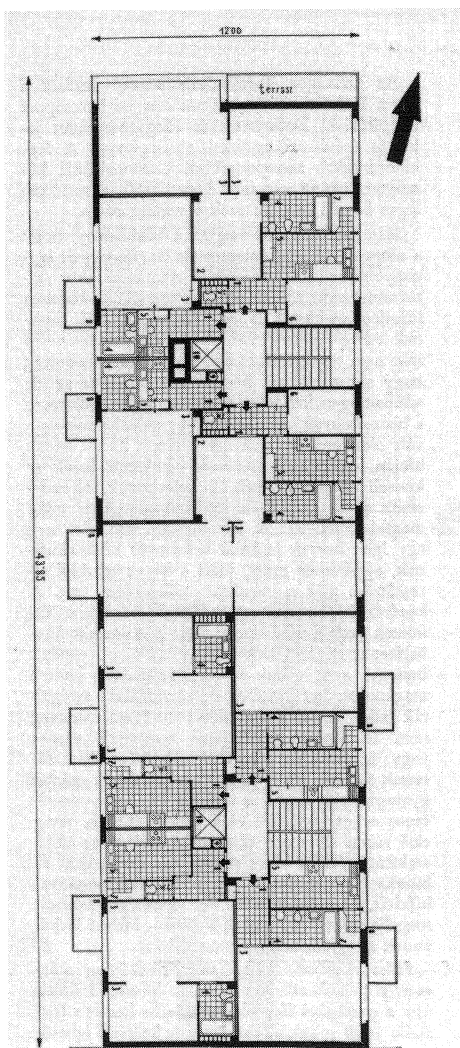
⁵³ BFL IV. 1419.j. Eszék utca 7/b. 1. sz. lakásív.
Hadrovics László (1910–1997) nyelvész,
történész, szlavista. 1940-től a
Miniszterelnökségen délszláv referens, 1951-től az
ELTE szláv filológiai intézetének docense, majd
1954–1974 között tanszékvezető egyetemi tanár.
1948-tól az MTA levelező, majd 1970-től rendes
tagja. Az évtizedekig egyedülként használt – nyolc
kiadást megért – orosz–magyar, magyar–orosz
nagyszótár – a „Hadrovics-Gáldi” – egyik
szerkesztője. (*Új Magyar Életrajzi Lexikon*.
Budapest, 2002.)

ségével 1935-től végzetes harmadik munkaszolgálatba vonulásáig.⁵⁴

Az egyszobás lakások, még ha hallal bővítettek voltak is, teljesen más bútorzatot igényeltek, mint a korábbi többszobás lakások. Ezekben nem volt mód funkció szerinti megosztásra, minden funkciót az egyetlen szobának kellett kielégítenie: ez volt a nappali, a szalon és a hálószoba is egyben, csak az ebédlőasztalt lehetett jobb esetben elhelyezni a hallban. Szükségszerűen alakultak ki az ún. kombinált-szobabútorok, amelyeknek leglényegesebb darabjuk volt a pamlag-ágy, a nappal ülőbútoroként is használható fekvőhely, amelyet az ágynemű nappali tárolására is alkalmasan kellett kialakítani.⁵⁵ A kihúzható ágya-

⁵⁴ BFL IV. 1419.j. Pozsonyi út 1. 10. sz. lakásív. Erről a lakásról rendelkezünk leírással is. „Az 'Új-Lipótváros'-ban akkoriban épült modern házak egyikébe költöztek: egy szoba, kis előszoba s amolyan egyezményes megoldással elválasztott fürdőszoba-konyha volt a lakásuk. A szobában cserépkályha. Tágas ablak, erkélyajtó sok fényt, barátságos világosságot adott. Az erkélyről a Dunára lehetett látni, a Margit híd ívét s távolból a Jánoshegyet...” (Ortutay Gyula: Radnóti Miklós otthona. In: *Beszélő házak*. Szerk. Hatvany Lajos. Budapest, 1957. Bibliotheca Kiadó. 241. old.) A lakás bére 1941-ben, a népszámlálás idején, évi 1100 P volt (BFL IV. 1419.j. uo.)

⁵⁵ Nádai Pál a tervezők találékonyágát illető minden elismerése mellett fenntartással élt: „A nappal diván, éjjeli ágy is olyan, hogy valahol egy ponton mindig tökéletlen. Ezért, aki nappal jól akar ülni, az lócat kerít magának s aki jól akarja megvetni ágyát, ágyat vásárol.” (Nádai Pál: *A lakásberendezés művészete*. Budapest, é.n. [1939] Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 125. old.); „...a diványágyak (...) legtöbbször nappal kényelmetlen fotel, éjjel pedig Procrustes-ágy szokott lenni.” (Nádai Pál: *Ház, kert, napfény*. Budapest é.n. [1932] Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 62. old.)

Az OTI Tisza Kálmán (ma: Köztársaság) téri bérházainak alaprajza
Tér és Forma, 1935

„...volt ... szintenként két
másfél-szobás lakás, amelyekben
a kishálószoba egyenrangú, bár nem
egyenértékű volt a nagyszobával ...”

kat már kitalálták ugyan, de még ritkán alkalmazták, kedveltebb volt az ún. sarokrekamié, az egymásra merőleges két heverő, amelynek öblébe elhelyezhető volt a dohányzó asztal, két-három fotel, és már kész volt a „társalgó”. Az úriszobát – ahol szükség volt rá – a fal mellé állított kis íróasztal pótolta. (Tudunk olyan íróasztalról, amelynek lapja részben felhajtható volt, így egyben toalettasztalul is szolgált.) Ha nem volt hall, az étkezőasztal is a szobába került, ezért igen elterjedtek a bővíthető, kihúzható asztalok. A legnagyobb tömegű bútordarabok, a szekrények jelentették a legsúlyosabb gondot. Ezért a gondosabb tervezők igyekeztek az előszobában, a hallban, legjobb esetben a fürdőszobához kapcsolódó öltözőfülkében elhelyezni beépített szekrényeket, így a szobába elegendő volt egy-két alacsonyabb tárolóbútor a fehérműk befogadására. Kedveltségüket magyarázza, hogy az alacsony bútorok a szemmagasságban már nem szűkítették le az amúgy sem tágas teret.⁵⁶

Amikor a húszas évek elején Németországban és Ausztriában – nevezetesen

Bécsben – megindultak a nagyarányú kislakás-építési akciók, a cél a munkások korszerű, jó minőségű lakáshoz juttatása volt. Magyarország nagyon távol volt ettől, itt a korszerű kislakásokat – az első világháború előtt még háromszobás lakásokban lakó – középosztály foglalta el. A munkások továbbra is a külvárosok szoba-konyhás lakásaiban maradtak.

Utóhang

A második világháború után nagy kincs, az egyik legnagyobb lett az egyszobás cselelőszobás lakás. Ha a kis szoba eléggé kicsi volt, akkor nem kellett félni a kiigényléstől, társbérlet beköltöztetésétől. Egy, két, három ember kényelmesen ellakhatott benne, sokkal kényelmesebben, mint a társbérletesített nagyobb lakásban, ahol a mellékhelyiségeken, a konyhán és a fürdőszobán is idegennel kellett osztozni.

Késő gyermekkorom és fiatalságom legnagyobb vágya volt egy ilyen lakás. Sosem jutottunk hozzá.

⁵⁶ Radnóti Miklósék lakásának bútorzatáról is ismerünk leírást: „...amolyan szegény vidéki módján csodáltam meg a magas könyvespolcokat, amelyek alsó részén iratok számára kétszárnyú zárt ajtajú polcok is voltak, a zömök, modern vonalú íróasztalt, s mind a bútorokat egészen a széles 'rekamié'-ig”. (Ortutay Gyula: Radnóti Miklós

otthona. In: *Beszélő házak*. Szerk. Hatvany Lajos. Budapest, 1957. Bibliotheca Kiadó. 241. old.) „Ágy, íróasztal, szék, ülőgarnitúra, könyvespolcok, ez volt a berendezés.” „...a könyvespolcokat Radnóti maga méretezte.” (Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Kritikai életrajz. Budapest, 2005. Osiris Kiadó. 307. old.)